

УДК 7.046.1(342.384.4):7(=161.2)

РАДЯНСЬКІ МІФОЛОГЕМИ У МИСТЕЦТВІ УКРАЇНИ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО ПЕРІОДУ

Авер'янова Н.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Бездержавність у поєднанні з колонізацією, що довгий час тривали на теренах України, спричинили до значних демографічних і ментальних трансформацій в українському суспільстві. Упродовж цілих століть українство позбавляли власних історії та культури, що відбувалося не лише засобами активної пропаганди, а й фізичним винищенням і терором. Колоніальна ідеологія російської імперії, а у подальшому Радянського Союзу передбачала створення певної міфології, що реалізувалася в законодавстві, науці, освіті та мистецтві.
Ключові слова: постколоніальні студії, імперія, колоніалізм, малоросійство, художнє кіно, фільм.

Постановка проблеми. З 60-х років ХХ ст. виникло значне зацікавлення культурою народів, які перебували під імперським впливом, що дало підстави дослідникам у наукових працях оперувати терміном «постколоніалізм». І якщо в зарубіжній науковій літературі існує чітке розмежування на постколоніальні та антиколоніальні студії, то в українській – вони поєднуються. «Постколоніальні студії – це засіб для дослідження не тільки західного, а будь-якого колоніального (або подібного до колоніального) домінування, зокрема й панування Російської імперії та Радянського Союзу над відповідними неметропольними, неросійськими народами» [6, с. 74]. Постколоніалізм аналізує стосунки між колонією і колонізатором, але не лише однобічно – з позицій втрат колонізованих, а й з позицій взаємовпливів і здобутків. Сучасна постколоніальна проблематика включає в себе широкий спектр питань – визначення змістів колоніальної залежності, подолання колоніальної залежності, аспекти сучасної культурної політики, мистецьке прислужництво панівній нації, виправдання «цивілізаційних місій», деконструкцію текстів імперських центрів та ін. Антиколоніалізм можна розглядати як боротьбу за звільнення колоній від метрополій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після отримання Україною незалежності в нашій державі стали доступними основні праці зарубіжних авторів, що займалися постколоніальною проблематикою – Г. Бгабги, Е. Саїда, Г. Співак, Е. Томпсон, Ф. Фенона. До постколоніальних студій України вагомий внесок зробили вчені: В. Агєєва, Ю. Барабаш, С. Величенко, Г. Грабович, Т. Гундорова, І. Дзюба, О. Забужко, Ю. Луцький, О. Мотиль, С. Павличко, М. Павлишин, М. Рябчук, Є. Сверстюк, Ю. Шерех, М. Шкандрій, Р. Шпорлюк. В останні роки вітчизняна постколоніальна наукова література збагатилася напрацюваннями таких вчених як М. Гавриловська, О. Гачко, І. Грабовська, С. Грабовський, С. Дацюк, В. Доній, М. Іванишин, Л. Зелінська, О. Кравченко, В. Кузін, О. Сінченко, С. Троян, О. Юрчук та ін. Сьогодні постколоніальні студії зацікавлюють як досвідчених науковців, так і молодих дослідників, але багато аспектів даної проблематики залишаються ще зовсім невивченими або проаналізовані недостатньо, що обумовило мету даної статті – з'ясувати роль і місце радянських міфологем у мистецтві сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Колоніальна ідеологія російської імперії, а у подальшому Радянського Союзу трималася на імперських міфах і міфологемах, що допомагали політично, культурно і соціально утримувати в колоніальній системі поневолені народи. Зазвичай, такі міфи та міфологеми мають мало спільного з історичною правдою, вони підтримуються псевдонауковими фактами та художнім відтворенням у мистецтві. Так, імперська концепція триєдиного російського народу, який нібито складався з великоросів (росіян), малоросів (українців) і білоросів, ввійшла в радянську історію. Іронією долі є те, що ідею триєдиного російського народу висунули саме українські духівники-філософи, у подальшому ця ідея набула в Російській імперії офіційного статусу. Таким чином, поняття Малоросії та малоросів вмотивовувало Україну як невід'ємну складову спочатку Російської імперії, а потім – СРСР.

З виникненням Малоросії виник і комплекс малоросійства як результат колоніального становлення України та відповідно виникла антимальоросійська критика, засади якої в українському письменстві сформував Тарас Шевченко. Роман Шпорлюк зауважує, росіяни не могли збагнути, що поява такої особистості як Тарас Шевченко – це якісно новий етап становлення України та занепад Малоросії [10, с. 452]. Різкі мотиви непримиримості до національної залежності, що несла Російська імперія, осудження проявів малоросійства звучали і в поетичній, і в образотворчій спадщині Тараса Шевченка. У «Кобзареві» автор гнівно дорікав малоросам як певному типу українців, що нехтують рідною мовою і культурою предків, за неповагу до своєї Батьківщини, зрадицтво та пристосуванство. Суттєво й те, що для Шевченка така історична особистість як Богдан Хмельницький була неоднозначною, з одного боку, Хмельницький – талановитий полководець і борець за свободу України, а з іншого, – гетьман, який Переяславською угодою з Росією «занапастив еси вбогу сироту Україну!» [9, с. 247]. Слід зазначити, що кардинально протилежні інтерпретації Переяславської угоди відбуваються донині, відіграючи важливу роль у національній самоідентифікації українського суспільства.

Комплекс малоросійства (тобто національної «неповноти», «недокрівності») ґрунтовно проаналізував Євген Маланюк, який підкреслював, що явище малоросійства досить поширене в Україні,

воно найменше торкнулося селян, проте зазначений факт «нас не мусить особливо тішити, бо не маса творить історію» [4, с. 9]. Суть проблеми в тому, що малоросійство, насамперед, було хворобою «інтелігентською, отже, поражало верству, що мала виконувати роль мозкового центру нації» [4, с. 9]. А малорос – це «тип національно-дефективний, скалічений психічно, духовно...» [4, с. 8]. Проте, на його думку, подолати малоросійство, а разом з ним і комплекс меншовартості, процес нищення національних традицій, звичаїв, мови, мистецтва можна, витворивши власну суверенну державу.

Україна, довгий час перебуваючи колонією Російської імперії, а потім СРСР знаходилась під потужним впливом метрополії. Відповідно, українцям нав'язувались негативні уявлення про самих себе, насаджувався комплекс меншовартості, що формували не українця, а малороса. Українці змушені були приймати тезу колонізаторів про вищість їхньої культури, мови, поведінки, в цілому підпорядковувати власні інтереси інтересам колонізаторів. При цьому контроль за системою культурних оцінок українства належав росіянам чи полякам, залежно від належності українських територій до тієї чи іншої імперії. Творячи свою націю та розбудовуючи імперію росіяни бажали бачити українців росіянами, а поляки воліли, щоб українці в їхній державі були поляками. Регулювання культурної діяльності українців колонізаторами (росіянами, поляками) відбувалося так, щоб українці не мали можливості конкурувати з культурними надбаннями колонізаторів. Імперська влада постійно та цілеспрямовано втручалася в розвиток українських мистецьких явищ та позбавляла українців власних героїв, науковців, митців, у цілому культурних надбань.

Найпоширенішим стереотипом щодо українського народу з російського боку стали образи співочої та провінційної Малоросії, хитрого малороса, який, з одного боку, – досить простакуватий і неосвічений, а з іншого, – шахраюватий, корисливий і зрадливий. У подальшому більшовицька ідеологія коректувала, створений російською імперією, стереотип щодо українства. Згідно з ним, росіяни – «великий народ», «старший брат», що має об'єднати всіх слов'ян, взагалі всіх пролетарів різних країн для здійснення світової революції. Українці – «молодший брат», відповідно і функції та поведінка в українства, як у молодшого брата – слухатися та підкорятися. Поблажлива самовпевненість росіян щодо українців існувала упродовж всього радянського періоду, існує вона і в наші дні. Навіть після отримання Україною незалежності, за свідченням багатьох аналітичних центрів Російської Федерації, в масовій свідомості росіян, упродовж багатьох років домінував образ України як молодшого партнера Росії, братнього народу, який розглядався в якості приєднання до Російської Федерації повністю, або ж окремої його частини. Так, станом на 2013 р. 61% росіян Україну не вважали закордонною державою [5, с. 166]. Зміни у свідомості російських громадян щодо України відбулися лише після подій 2013–2014 рр. Однак у лютому 2018 р. опитування Всеросійського центру вивчення громадської думки показало – 40% росіян впевнені, що дружні стосунки України та Росії відновлять-

ся [7]. А директор Міжнародного інституту новітніх держав Олексій Мартинов підкреслив, що росіяни вірять у кращі стосунки з Україною, бо вважають, що «ми – один, фактично обставинами розділений народ» [2]. Тобто радянська міфологема про єдність українського і російського народу стійко вкорінена в масовій свідомості росіян. Вона активно підтримується російськими ЗМІ, до якого громадяни Росії виявляють високий рівень довіри. Російські ідеологи наполегливо підтримують імперський міф про триєдність російської нації, «старшого брата» та єдність російської православної церкви, що дає привід Російській Федерації висловлювати претензії щодо українських і білоруських територій, для ефективного впровадження в життя концепції «русского мира». Інтеграційний проект «русского мира» є складовою широким неоімперських експансіоністських планів Російської Федерації.

Свого часу тези про особливу місію «великого російського народу» та про «возз'єднання українського і російського народів» були дороговказом радянським митцям для створення численних художніх творів у кінематографі, літературі, театрі, музиці та образотворчому мистецтві: кіно – режисер Ігор Савченко «Богдан Хмельницький», художня література – Павло Загребельний «Я, Богдан», Іван Ле «Хмельницький», Петро Панч «Гомоніла Україна», Натан Рибак «Переяславська Рада»; театр – п'єса Любомира Дмитерка «Навіки разом» ставилася практично всіма театрами України; музика – опера Костянтина Данькевича «Богдан Хмельницький»; образотворче мистецтво – Михайло Деревус живописне полотно «Переяславська Рада», ілюстрації до роману Натана Рибак «Переяславська Рада»; Михайло Хмелько картина «Навіки з Москвою» (про Переяславську Раду); Віктор Савенков «Посли Яна Казимира на прийомі у Богдана Хмельницького»; пам'ятник Богдану Хмельницькому в Чернігові, автори – скульптори Іван Кавалерідзе, Галина Петрашевич та ін. У цих художніх творах домінуючим концептом козацького періоду в українській історії стало возз'єднання України та Росії, де Богдан Хмельницький поставав мудрим вождем, який вів український народ до возз'єднання з братнім російським народом, а поляки демонструвалися заклятими та жорстокими ворогами українців. Такі мистецькі твори, з їхнім потрактуванням історичних подій, були типовим колоніальним продуктом, адже в них чітко простежувалась роль українців як «молодшого брата» – щоб вистояти і визволитися від польського гніту українство має звернутися за допомогою до «старшого брата», тобто до росіян. Відповідно, українські козацькі діячі з проросійською орієнтацією героїзувалися і возвеличувалися, а ті, які не підтримували Росію, поставали негативними героями.

За радянських часів твори мистецтва розглядалися і як потенційні експонати для музею, і як частина державної пропаганди. Тому відбувалося постійне і цілеспрямоване відтворення у мистецтві міфологем про «історичну єдність українського та російського народів», «Київську Русь як спільну колицку трьох братніх народів – російського, українського та білоруського», «Переяславську раду 1654 р. як акт возз'єднання України з Росі-

єю» та ін., що на масовому рівні формували малоросійську ментальність українства. Прикро те, що вже в незалежній Україні, звертає увагу Петро Кралюк, «і досі живуть елементи прорадянської козацької міфології. Фактично сучасна українська козацька міфологія залишається в полі колишніх стереотипів та уявлень» [3, с. 372]. Старе мислення стоїть на заваді успішного викоринення радянських міфологем з масової свідомості українського суспільства, формальна політична незалежність ще не означає позбавлення відчуття своєї менш-вартості та провінційності.

Безсумнівно, «мистецтво пострадянського простору являє велику кількість цікавих прикладів пост- і деколоніальних імпульсів та моделей» [8, с. 1], водночас існує й багато художніх творів з неокolonіальним контентом. У пострадянському просторі через мистецтво (насамперед, через художнє кіно – найпопулярніший вид мистецтва сучасності та вагомий чинник формування національної ідентичності) відбувається насадження міфологем, масове прищеплення населенню мілітаризованих та імперських уявлень про історію, де російські воїни постають благородними захисниками знедолених і ображених. Тематикою сучасного російського кінематографу стали різнопланові сюжети спільного історичного минулого країн, які входили до складу СРСР, при цьому історія колишніх республік Радянського Союзу як окремих держав не розглядається або подається в російській інтерпретації. Оскільки перебування ідеології в перехідний період призводить до психологічної нестабільності в суспільстві, зміни усталених способів життя й поведінки людей, до часткового переривання комунікативного зв'язку між сучасним і минулим, то така міфологізація історичних подій минулого може сприйматися новими поколіннями громадян з країн СНД як «рідні», «національні». Важливо й те, що російські фільми мають популярність в Україні та Казахстані, зазначені країни є найбільшим зарубіжним ринком для російського кінематографу. Тому нині важливим завданням українського мистецтва є створення національних конкурентноспроможних фільмів високої якості, які б доносили до глядача правдиві історичні факти, створювали позитивні образи українських героїв, що сприяло б подоланню російських пропагандистських міфологем.

Пострадянське мистецтво (як і в радянський період) звертається до тематики відображення приватного життя маленької людини. У мистецтві радянського часу маленька людина, тобто людина з низів, це – герой. Вона ставить собі високу мету, яку обов'язково досягає; вона добивається успіху, слави, визнання, отримує достойний соціальний статус і все це завдяки своїм неймовірним зусиллям і наполегливій праці [1]. У пострадянському мистецтві маленька людина досить часто постає в ситуації фізичного виживання на тлі зловісних та ірраціональних сил історії. В особистому житті маленької людини, всупереч її волі, проте в силу історичних обставин значного масштабу, відбуваються суттєві зміни, викликані розпадом радянської імперії. Зазначена маленька людина, як і мільйони інших жителів держави, опинилася поза межами звичного для неї соціального буття. Вона втратила роботу, соціальний статус, самоповагу, перспективи на майбутнє та ін. Це відбувається тому, підводять до висновку автори мистецького твору, що відбувся розпад СРСР, у якому була відносна стабільність, робота, більш-менш визначене майбутнє, де дбали про маленьку людину. Тобто у такий спосіб відбувається формування позитивного образу радянського періоду, викликається почуття ностальгії за минулим та осудження сучасних здобутків і надбань, що в свою чергу сприяє формуванню неоімперської ідентичності.

Висновки. Отже, українська держава зможе ефективно розвиватися лише тоді, коли повністю позбудеться залежності від Російської Федерації та подолає наслідки радянського колоніального минулого. Адже наслідки колоніалізму впливають на майбутні покоління, сприяють формуванню неоімперської ідентичності окремих громадян. Завдяки мистецтву можна і необхідно контролювати та нейтралізувати вплив радянських міфологем на свідомість, мислення та поведінку українських громадян. Мистецтво має можливість сприяти викориненню малоросійства як суспільного феномена, ефективно протистояти проявам колоніальної ментальності в суспільстві. Недаремно Вільям Блейк вказував, що підґрунтям для імперії є мистецтво та наука, якщо усунути їх, то не стане й імперії; «імперія йде слідом за мистецтвом, а не навпаки» [11, с. 447].

Список літератури:

1. Авер'янова Н. Українське образотворче мистецтво в добу тоталітаризму // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство». – Вип. 16. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. – С. 43-46.
2. Известия: Около 80% россиян хотели бы нормализации отношений с Украиной [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://wciom.ru/index.php?id=238&uid=8962>.
3. Кралюк П.М. Козацька міфологія України: творці та епігони / Петро Кралюк. – Харків: Фолю, 2016. – 394 с., іл.
4. Маланок Е. Малоросійство. – Нью-Йорк: Видання «Вісника» ООЧСУ, 1959. – 31 с.
5. Общественное мнение – 2014. Аналитический центр Юрия Левады («Левада-центр»). Ежегодник / Составитель и ответственный за выпуск Н. Зоркая. – Москва: Левада-центр, 2015. – 234 с.
6. Павлишин М. Постколониалізм як метод і склад думки. Спостереження щодо українського літературознавства на сторінках журналу «Слово і час» у роках 1991–2011 / Марко Павлишин // Постколониалізм. Генерація. Культура. – Київ: Лаурис, 2014. – 336 с. (Серія «Теоретичні ревізії». Випуск 4). – С. 73-83.
7. Россия – Украина: четыре года после Майдана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=8953>.
8. Тлостанова М.В. Постколониальная теория, деколонизальный выбор и освобождение эстетиза // Человек и культура. – Москва, 2012. – № 1. – С. 1-64.
9. Шевченко Т. «Стоїть в селі Суботіві...» // Кобзар. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1961. – 607 с.

10. Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща / Роман Шпорлюк. – Вид. друге. – К.: Дух і Літера, 2016. – 552 с.
11. Selected Poetry and of Blake. Ed. Northrop Frye. – New York: Random House, 1953.

Аверьянова Н.Н.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СОВЕТСКИЕ МИФОЛОГЕМЫ В ИСКУССТВЕ УКРАИНЫ ПОСТКОЛОНИАЛЬНОГО ПЕРИОДА

Аннотация

Безгосударственность в сочетании с колонизацией, которые длительное время существовали в Украине, привели к значительным демографическим и ментальным трансформациям в украинском обществе. В течении целых веков украинство лишали собственных истории и культуры, что происходило не только средствами активной пропаганды, но и физическим уничтожением и террором. Колониальная идеология российской империи, а в дальнейшем Советского Союза предусматривала создание определенной мифологии, которая реализовалась в законодательстве, науке, образовании, искусстве.

Ключевые слова: постколониальные студии, империя, колониализм, малороссийство, художественное кино, фильм.

Averianova N.N.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE SOVIET MYTHOLOGY IN THE ART OF UKRAINE POSTCOLONIAL PERIOD

Summary

The without the state combined with colonialism, which existed for a long time in Ukraine, led to significant demographic and mental transformations in Ukrainian society. For centuries Ukrainianess have been deprived of their own history and culture, which took place not only through active propaganda, but also physical destruction and terror. The colonial ideology of the Russian empire, and later the Soviet Union, envisaged the creation of a certain mythology, which was realized in legislation, science, education and art.

Keywords: postcolonial studios, empire, colonialism, Little Russianism, cinema, film.